

## Προσωπικά χαρακτηριστικά του ατόμου σε σχέση με το επάγγελμα

Αγνή Βίκη και Ευστράτιος Παπάνης

στο [http://eparanis.blogspot.com/2007/09/blog-post\\_8900.html](http://eparanis.blogspot.com/2007/09/blog-post_8900.html)

### 2.4.1. Η προσωπικότητα ως παράγοντας στην επιλογή επαγγέλματος

Η έννοια της προσωπικότητας στην Ψυχολογία περιλαμβάνει μια σειρά από γνωρίσματα όχι μόνο σωματικά αλλά, κυρίως, ψυχικά. Όμως δε φαίνεται να υπάρχει και μεγάλη συμφωνία στον ορισμό της προσωπικότητας μεταξύ των διαφόρων ειδικών. Ένας από τους κορυφαίους αναλυτές της, ο Guilford, αναφέρεται σε διαστάσεις της προσωπικότητας όπως σωματικές, ικανοτήτων, ιδιοσυγκρασίας, στάσεων, ενδιαφερόντων, αναγκών κ.λπ. (Παπαδόπουλος Ν. Γ. 2001α, 122). Για ορισμένες από αυτές τις διαστάσεις ή τα στοιχεία έγινε ήδη λόγος σε προηγούμενα κεφάλαια. Είναι όμως, απαραίτητο να γίνει και ιδιαίτερος λόγος για την προσωπικότητα ως «ενιαία σύνδεση των διαφόρων ψυχικών ιδιοτήτων» (Παπαδόπουλος Ν. Γ. 2001α, 118), όπως αυτή φαίνεται να θεωρείται από κύριους ερευνητές στο χώρο του επαγγελματικού προσανατολισμού και της επιλογής επαγγέλματος, παρά το γεγονός ότι και σ' αυτούς δεν υπάρχει μια ενιαία αντίληψη και ανάλυση της έννοιας της προσωπικότητας. Και συγκεκριμένα: Ο Super (1942) υποστηρίζει ότι προσωπικότητα είναι το σύνολο εκείνων των χαρακτηριστικών που αναφέρονται: α) στην ιδιοσυγκρασία - συναισθηματική όψη, β) στη συνήθη συμπεριφορά που είναι λιγότερο βασική αντίδραση και γ) στο χαρακτήρα που αναφέρεται σε συνήθειες και συμπεριφορές. Η προσωπικότητα περιλαμβάνει τάσεις και συνδυασμό χαρακτηριστικών που κάνουν ένα άτομο να αντιδρά με συγκεκριμένους τρόπους σε ορισμένες καταστάσεις. Μερικά από τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας είναι τα εξής: Αρρενωπότητα - Θηλυκότητα, Κοινωνικότητα - Απομόνωση, Εξάρτηση - Ανεξαρτησία, Διάσθηση - Αίσθηση, Διανόηση - Συναισθημα, Εσωστρέφεια - Εξωστρέφεια. Ο ρόλος των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας τα οποία και επηρεάζουν τη συμπεριφορά στην εργασία, αλλά κυρίως τις επαγγελματικές επιλογές του ατόμου, αποτελεί αντικείμενο της καθημερινής μας παρατήρησης. Πολύ συχνά λέμε ότι κάποιος δεν έχει την κοινωνικότητα που απαιτεί ένα ιατρικό επάγγελμα ή την καλαισθησία που απαιτούν επαγγέλματα καλών τεχνών. Πέρα από τα επιμέρους στοιχεία και τις ιδιότητες ή τα γνωρίσματα της προσωπικότητας, η προσωπικότητα ως σύνολο έχει μια πολύ σημαντική επίδραση στην επαγγελματική ανάπτυξη και επιτυχία.

Είναι φανερό ότι η προσωπικότητα σχετίζεται όχι μόνο με την επιλογή επαγγέλματος αλλά και με κάθε έκφανση της ανθρώπινης δραστηριότητας. Η προσωπικότητα κάθε ατόμου διακρίνεται τόσο για τη μοναδικότητά της, αφού οφείλεται σε κληρονομικές καταβολές και περιβαλλοντικές επιδράσεις, διαφορετικές για τον καθένα, όσο και για τη σταθερότητά της, αφού βασικά χαρακτηριστικά και κίνητρα, που διαμορφώθηκαν στο διάστημα μιας μεγάλης χρονικής περιόδου, δεν αλλάζουν. Η μοναδικότητα και η σταθερότητα της προσωπικότητας είναι δύο γνωρίσματα άμεσα σχετιζόμενα με το θέμα της επαγγελματικής επιλογής. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι, η «μοναδικότητα» θεωρείται κύριο γνώρισμα της ατομικότητας και η «σταθερότητα» κύριο γνώρισμα του χαρακτήρα, ενώ κύριο

γνώρισμα της προσωπικότητας θεωρείται η «δυναμικότητα» των στοιχείων και γνωρισμάτων που την αποτελούν (Παπαδόπουλος Ν. Γ. 2001α). Η επισήμανση αυτή για τη δυναμικότητα της προσωπικότητας είναι για τα θέματα όχι μόνο της αγωγής αλλά και του επαγγελματικού προσανατολισμού ένα ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτο στοιχείο. Αυτό γίνεται περισσότερο κατανοητό όταν λάβουμε υπόψη μια άλλη σχετική επισήμανση, που γίνεται τα τελευταία, κυρίως, χρόνια, ότι, κάθε άτομο μπορεί να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις περισσότερων του ενός επαγγελμάτων.

Από τη μελέτη των ιδιαίτερων στοιχείων που δομούν την προσωπικότητα (χαρακτήρα, συναισθηματική ιδιοσυγκρασία, κίνητρα, νοημοσύνη, σωματική διάπλαση, έννοια του εαυτού ή του εγώ σύμφωνα με τους περισσότερους που έχουν ασχοληθεί με το θέμα), παρατηρεί κανείς ότι, αν όχι όλα, τουλάχιστον τρία από αυτά, η νοημοσύνη, τα κίνητρα και η έννοια του εαυτού, επιδρούν σημαντικά στην επιλογή επαγγέλματος. Ο ρόλος της νοημοσύνης και των κινήτρων στην επιλογή του επαγγέλματος έχει ήδη διερευνηθεί. Τονίζεται, και εδώ, ότι τα κίνητρα είναι σημαντικό μέρος της δομής της προσωπικότητας, αφού λειτουργούν ως μια εσωτερική ανάγκη που ωθεί το άτομο στην επίτευξη ορισμένων σκοπών. Είναι φανερό, λοιπόν, ότι τα κίνητρα είναι δυνατό να οδηγήσουν ένα άτομο στην επίτευξη ορισμένων σκοπών και στην πραγματοποίηση κάποιων επαγγελματικών στόχων. Τέλος, η έννοια του εαυτού, η εικόνα, που έχει σχηματίσει το άτομο για τον εαυτό του, τις ικανότητές του, τα χαρακτηριστικά του, είναι ιδιαίτερα σημαντική, γιατί ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο αξιολογεί το άτομο τον εαυτό του, παίζει ρόλο στη λήψη μιας τόσο σοβαρής απόφασης, όπως είναι η επιλογή επαγγέλματος (Ζαννή - Τελειοπούλου 1980, Κωστάκος 1981, Λιάντας 1996, Μόττη – Στεφανίδη 1996).

Πολλοί ψυχολόγοι προσπάθησαν να εξηγήσουν τις επαγγελματικές επιλογές με βάση τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας. Οι Bordin (1963) και Segal (1961), αναφέρονται στο ότι, η επιλογή επαγγέλματος είναι επιβεβαίωση του τύπου της προσωπικότητας του ατόμου. Για τους δυο αυτούς θεωρητικούς, η επαγγελματική επιλογή είναι έκφραση των εσωτερικών παρορμήσεων.

Η Roe (1956) αναφέρεται στη σημαντικότητα του παράγοντα «οικογένεια» ο οποίος συμβάλλει στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας τα οποία θα οδηγήσουν με τη σειρά τους στην επιλογή επαγγέλματος.

Τη σημασία των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας στην επαγγελματική προτίμηση τονίζει και ο Horrock (1976), αφού θεωρεί ότι, η επαγγελματική συμπεριφορά του ατόμου και η επαγγελματική του προτίμηση βρίσκονται σε άμεση σχέση με τις ανάγκες του. Ο Myers (1985, στο Apostol 1991) συσχέτισε την προσωπικότητα ενός ατόμου με τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές του επιλογές. Υποστήριξε ότι, η διάσταση εκείνη της προσωπικότητας, που σχετίζεται με τη λογική ή συναισθηματική αντιμετώπιση των καταστάσεων, επηρεάζει τα επαγγελματικά ενδιαφέροντα και τις επαγγελματικές επιλογές. Σύμφωνα με αυτόν, τα άτομα που λειτουργούν κυρίως με τη λογική, τείνουν να επιλέγουν επαγγέλματα που σχετίζονται με τα οικονομικά, το εμπόριο, την εκπαίδευση, τη νοσηλευτική, τις πωλήσεις, τα λογιστικά, ενώ τα άτομα που λειτουργούν με τη διαίσθηση, επιλέγουν κυρίως τις τέχνες, την ψυχολογία και τη συμβουλευτική.

Ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι η αναφορά και ανάλυση του Ν. Γ. Παπαδόπουλου (1980, 16) στη σχέση της προσωπικότητας ως συνεκτικής και δυναμικής συγκρότησης του ατόμου με την επαγγελματική επιλογή και επιτυχία, όπου τονίζει: «Μια υψηλή συγκρότηση της

προσωπικότητας και έντονη θέληση μπορεί να υπερκεράσει εν μέρει ορισμένες ελλείψεις και αδυναμίες όλων των άλλων παραγόντων και να αποβεί τουλάχιστο σε ορισμένα άτομα σημαντική και αποφασιστική στην επαγγελματική εκλογή και επιτυχία. Άλλωστε είναι γνωστό ότι άτομα με υψηλές νοητικές ικανότητες και επίσης υψηλές οικονομικές δυνατότητες, χωρίς έντονη προσωπική θέληση δεν εξασφαλίζουν οπωσδήποτε ένα επάγγελμα της αρεσκείας τους και με ζήτηση υψηλή, πράγμα που μπορεί να επιτύχουν και να εξασφαλίσουν για τον εαυτό τους άτομα με υψηλές ή καμιά φορά μέτριες νοητικές ικανότητες και ελάχιστες ή ανύπαρκτες οικονομικές δυνατότητες, αλλά με έντονη προσωπικότητα και θέληση επίμονη στην επίτευξη του σκοπού της εκλογής τους». Παρόμοιες επισημάνσεις έγιναν και από τον Goleman (1995) στο βιβλίο του «Συναισθηματική Νοημοσύνη». Ο Goleman αναφέρει ότι, κάποιοι άνθρωποι πιθανόν να έχουν πολλά προσόντα, όμως δεν καταφέρνουν να επιτύχουν σε προσωπικό ή επαγγελματικό επίπεδο. Αντίθετα, άλλοι με λιγότερες πνευματικές ικανότητες, καταλαμβάνουν θέσεις ηγετικές και τα καταφέρνουν με ό,τι ασχοληθούν. Πίσω από αυτή την επιτυχία τους κρύβεται ίσως η ικανότητά τους να αντέχουν τις απογοητεύσεις, να ελέγχουν τις παρορμήσεις τους, να δείχνουν αυτοσυγκράτηση, επιμονή, υπομονή και μεγάλη άνεση στη συνεργασία με τους άλλους. Οι δεξιότητες αυτές, σύμφωνα με τον Goleman, αποτελούν τη «Συναισθηματική Νοημοσύνη» και ανήκουν στο χώρο της προσωπικότητας. Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί μια σχετική αναφορά των ψυχολόγων Α. Κυπριωτάκη και Γ. Παπαγεωργίου (1999, 102-103), ως εξής: «Η επιτυχία στο επάγγελμα και γενικότερα στη ζωή, συνδέεται και με την ικανότητα του ατόμου να ελέγχει, να κατευθύνει τα συναισθήματά του, να αναπτύσσει και να διατηρεί καλές σχέσεις με τους συνανθρώπους του. Με άλλα λόγια, ο χειρισμός και η χρησιμοποίηση των ικανοτήτων ενός ατόμου εξαρτάται από το επίπεδο και τη δομή της συναισθηματικής του νοημοσύνης». Η προσωπικότητα, ως συνολική παρουσία, έχει περισσότερη σχέση με το είδος της εργασίας και των προσωπικών σχέσεων που το άτομο επιδιώκει, και λιγότερο με την ικανότητά του να επιτελέσει ένα ρόλο και να οδηγηθεί σ' αυτόν (πβ. Κάντας & Χαντζή 1991).

Είναι γενικότερα γνωστή η άποψη ότι, οι διάφορες κατηγορίες επαγγελματιών απαιτούν από το άτομο ορισμένα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του. Τα βασικότερα από αυτά είναι:

- Δραστηριότητα - ενεργητικότητα: Χαρακτηρίζει το ενεργητικό και δραστήριο άτομο.
- Σύνεση - προσοχή: Χαρακτηρίζει το άτομο που αποφεύγει τα λάθη και προσέχει τη λεπτομέρεια.
- Συνεργατικότητα: Χαρακτηρίζει το άτομο που συμμετέχει σε ομάδες και συνεργάζεται.
- Επιρροή: Χαρακτηρίζει το κυριαρχικό άτομο, που θέλει να επηρεάζει, να ηγείται, να παίρνει πρωτοβουλίες και να αναλαμβάνει ευθύνες.
- Συγκινησιακή σταθερότητα: Χαρακτηρίζει το άτομο που είναι πράο και χαρούμενο και γενικά ξεπερνά τις δυσκολίες.
- Ευαισθησία: Χαρακτηρίζει το άτομο με ικανότητα συμμετοχής στα συναισθήματα των άλλων.
- Κοινωνικότητα: Χαρακτηρίζει το φιλικό άτομο και γενικά το άτομο που αρέσκεται στη συντροφιά των άλλων.
- Αξιοπιστία: Χαρακτηρίζει το άτομο που παρουσιάζει εντιμότητα, συνέπεια, και εργάζεται αποτελεσματικά ανεξάρτητα από άσκηση ελέγχου (Λιάντας 1996).

Η συνάρτηση της προσωπικότητας με την επιλογή επαγγέλματος και με την επαγγελματική ανάδειξη φαίνεται να εκτιμάται τα τελευταία χρόνια διαφορετικά από ό,τι παλαιότερα. Πριν μερικά χρόνια, η διαδικασία επιλογής επαγγέλματος ήταν «διανοητικό ή πνευματικό» θέμα. Δηλαδή, η επιλογή θεωρούνταν επιτυχημένη, αν τα προσόντα του ατόμου «ταίριαζαν» με τις απαιτήσεις που είχε το μελλοντικό του επάγγελμα. Σήμερα οι ειδικοί υποστηρίζουν ότι, χρειάζεται να υπάρξει κάποια επαγγελματική ωριμότητα του ατόμου και ότι στην επιλογή του επαγγέλματος είναι σκόπιμο να ληφθεί υπόψη κυρίως η προσωπικότητα και οι βασικές εσωτερικές ανάγκες του ατόμου (βλ. ενδεικτικά Μιχαηλίδη – Νουάρου 1987).

Γενικά, και σύμφωνα με τους Κ. Μάνο (2000) και Ν. Γ. Παπαδόπουλο (2001α), η προσωπικότητα του ατόμου με τη δυναμικότητά της αποτελεί καίρια και ουσιαστική προϋπόθεση στην επιλογή επαγγέλματος. Η επιλογή αυτή, ως επιμέρους προσαρμογή του ατόμου στο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον, συμβάλλει στη γενικότερη επιτυχή προσαρμογή του. Γι' αυτό και συμβαίνει, άτομα ψυχολογικά προσαρμοσμένα να έχουν μεγαλύτερη επιτυχία στην επιλογή επαγγέλματος αλλά και να προσαρμόζονται καλύτερα σ' αυτό.

#### **2.4.2. Νοητικές ικανότητες και σχολικές επιδόσεις ως σύνθετοι παράγοντες και κριτήρια - κίνητρα**

Ο Ν. Γ. Παπαδόπουλος σε μελέτη του (1980) αναφερόμενος στους ποικίλους παράγοντες που φαίνεται να επηρεάζουν έντονα την επιλογή επαγγέλματος ενός νέου περιλαμβάνει σ' αυτούς, και μάλιστα πρωταρχικά, τις ατομικές ικανότητες και δεξιότητες, τα ενδιαφέροντα, τις κλίσεις κ.λπ.

Αλλά και άλλοι συγγραφείς επιβεβαιώνουν την παραπάνω άποψη, υποστηρίζοντας ότι, οι νοητικές ικανότητες και οι ιδιαίτερες επιδόσεις επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό την επιλογή επαγγέλματος, αφού οι ικανότητες αυτές κρίνονται απαραίτητες για την περαιτέρω απόκτηση δεξιοτήτων και γνώσεων (Μελανίτης 1966, Ινστιτούτο Ψυχολογίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ 1981, Κωστάκος 1981, Λιάντας 1996). Η σπουδαιότητα των νοητικών ικανοτήτων στην επιλογή επαγγέλματος τονίζεται και από τον Kuder, που αναφέρει χαρακτηριστικά ότι, για μια επιτυχημένη επιλογή επαγγέλματος δε φτάνει μόνο το «θέλω» αλλά και το «νοητικό δυναμικό» (Ζαννή - Τελειοπούλου 1978 και 1980).

Η επιλογή σχολικής και επαγγελματικής κατεύθυνσης σε σχέση με τις νοητικές ικανότητες, είναι ένα σοβαρό πρόβλημα όχι μόνο της ατομικής αλλά και της κοινωνικής ζωής. Ο Ν. Γ. Παπαδόπουλος (1980) υποστηρίζει ότι, αν το άτομο κατορθώσει να ασκήσει ένα επάγγελμα που είναι σύμφωνο με την ιδιαίτερη ικανότητα και την αντίστοιχη κλίση του, θα μπορέσει να εξασφαλίσει ατομική επιτυχία και παράλληλα κοινωνική πρόοδο. Δηλαδή, όσο πιο κοντά βρίσκεται η επιλογή επαγγέλματος στην ταύτιση είδους νοημοσύνης και βαθμού επίδοσης της σχετικής ικανότητας προς τις απαιτήσεις και το επίπεδο του επαγγέλματος, τόσο και πιο επιτυχημένη είναι η επιλογή αυτή για το ίδιο το άτομο αλλά και για όλη την κοινωνία. Εξάλλου, καταλήγει, η ορθή επαγγελματική επιλογή στηρίζεται στην αλληλοσυσχέτιση και εναρμόνιση των νοητικών ικανοτήτων και δεξιοτήτων του ατόμου, των ενδιαφερόντων και κλίσεών του, των ευρύτερων ατομικών, οικογενειακών, κοινωνικών και οικονομικών δυνατοτήτων και των προσφερόμενων επαγγελματικών ευκαιριών, δηλαδή της μελλοντικής, ζήτησης εργασίας κάθε επαγγέλματος. Στις

επισημάνσεις αυτές η προτεραιότητα αποδίδεται στη συμφωνία νοητικών ικανοτήτων και κλίσεων ή ενδιαφερόντων του ατόμου και κατά συνέπεια περιλαμβάνουν διάφορα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας σε συνάρτηση με την επιλογή επαγγέλματος. Στην αναγκαιότητα της αντιστοιχίας μεταξύ ικανοτήτων και απαιτήσεων των επαγγελματικών ασχολιών αναφέρονται και άλλοι ειδικοί. Συγκεκριμένα, τονίζεται ότι, διάφορες ομάδες επαγγελματών απαιτούν σε μεγαλύτερο βαθμό ορισμένες ικανότητες απ' ό,τι άλλες. Ως βασικές νοητικές ικανότητες αναφέρονται συνοπτικά οι εξής: Κατανόηση λόγου, αριθμητική ικανότητα, ευχέρεια λόγου ή ευφράδεια, παραστατική ικανότητα χώρου, μνήμη, αντίληψη, λογική σκέψη, πρωτοτυπία. Θεωρείται γενικά χρήσιμο, ο μαθητής να αποκτήσει επίγνωση των δυνατών και αδύνατων νοητικών του προϋποθέσεων και να αντιληφθεί πώς αυτές συνδέονται με ορισμένα μαθήματα ή εξωσχολικές ασχολίες και επαγγέλματα, ώστε να διευκολυνθεί στην επιλογή του επαγγέλματος που θα ακολουθήσει: (Ζαννή - Τελειπούλου 1980).

Οι νοητικές ικανότητες και η σχολική επίδοση, ενώ αποτελούν σημαντικά κριτήρια και προϋποθέσεις για την επαγγελματική επιλογή, δεν είναι, όπως σημειώθηκε ήδη, μοναδικά στοιχεία καθορισμού της επαγγελματικής απόφασης και κατεύθυνσης. Τα πράγματα παρουσιάζουν μια αρκετά σύνθετη διαπλοκή. Έχει επισημανθεί από πολλές πλευρές, τόσο στο διεθνή όσο και στον ελληνικό χώρο ότι, η νοημοσύνη των παιδιών δεν παίζει μοναδικό ρόλο στην επιλογή επαγγέλματος (βλ. ενδεικτικά Myers 1941, Παπακωνσταντίνου 1981, Περισυνάκης 1975, Τζάνη 1983). Οι μελέτες στην Ελλάδα έχουν δείξει ότι, οι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες και το περιβάλλον της οικογένειας ευνοούν τις σχολικές επιδόσεις των μαθητών που παίζουν σπουδαίο ρόλο στη σχολική και επαγγελματική κατεύθυνση, και αυτό, γιατί προσδιορίζουν σε σημαντικό βαθμό τη δυνατότητά τους να εισαχθούν στους διάφορους τύπους περαιτέρω εκπαίδευσης (Τανακίδης 1983).

Ο Καθηγητής Ι. Μαρκαντώνης (1961) οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι, υπάρχει άμεση θετική συσχέτιση μεταξύ επίδοσης στο γυμνάσιο και επαγγελματικής εξέλιξης στη ζωή. Διαπιστώθηκε ότι, οι μαθητές που είχαν καλύτερες επιδόσεις στο γυμνάσιο πέτυχαν στη ζωή τους επαγγελματικά περισσότερο από ό,τι εκείνοι με χαμηλότερες επιδόσεις. Φάνηκε, όμως, και εδώ, ότι, δεν είναι μόνο η επίδοση που καθορίζει αποκλειστικά την επαγγελματική πορεία, αλλά ο συνδυασμός της με την οικονομική και κοινωνική κατάσταση της οικογένειας και η αντίστοιχη οικογενειακή παράδοση. Η σχολική επιτυχία από μόνη της δε σημαίνει οπωσδήποτε επαγγελματική επιτυχία, και αντίστροφα, σχολική αποτυχία δεν οδηγεί οπωσδήποτε στην επαγγελματική αποτυχία.

Αρκετοί ερευνητές, άλλωστε, επισημαίνουν ότι, η σχολική επιτυχία είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων ανάμεσα στους οποίους είναι η οικογένεια, το σχολείο, οι συνομήλικοι κ.λπ. (Πατέρας 1980, Flouris et al. 1994, Αναστασιάδης 1995, Συγκολλίτου 1998).

Όμως, σε ορισμένες περιπτώσεις οι διαπιστώσεις είναι διαφορετικές. Παρά τις υψηλές προσδοκίες των γονέων, η επιτυχία των παιδιών παρέμεινε χαμηλή. Συγκεκριμένα: Υψηλά επίπεδα πίεσης και βοήθειας από τους γονείς βρέθηκε ότι έχουν αρνητικές επιδράσεις στη σχολική επίδοση των παιδιών τους. Μάλιστα, αυτές οι επιδράσεις ήταν μεγαλύτερες στα κορίτσια. Βρέθηκε, ακόμη, ότι, οικογένειες που στηρίζουν θετικά (με επιτυχείς τρόπους) τα παιδιά τους, έχουν γενικά θετικές επιδράσεις στην επιτυχία των παιδιών τους (Schmeck & Nguyen 1996).

Σε παρόμοια συμπεράσματα κατέληξαν και ο Flouris και οι συνεργάτες του (1994), υποστηρίζοντας ότι, η επιτυχία των παιδιών στο σχολείο σχετίζεται θετικά με το

εκπαιδευτικό και πνευματικό επίπεδο των γονέων. Τονίζεται, μάλιστα, ότι στην Ελλάδα, η επιτυχία στις μικρές τάξεις συχνά ακολουθείται από ακαδημαϊκή επιτυχία αργότερα. Διαπιστώθηκε, ακόμη ότι, η χαμηλή επίδοση επηρεάζει αρνητικά τους μαθητές σε σχέση με τις επιθυμίες τους και τις προσδοκίες τους, και ακόμη τις επιλογές τους για σπουδές και επαγγέλματα (Γκαρή 1992).

Ο Majoribanks (1997) στην Αυστραλία ερεύνησε κατά πόσο οι έφηβοι είχαν υποστήριξη από τους γονείς τους στις επαγγελματικές τους φιλοδοξίες. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι, οι νοητικές ικανότητες συμβάλλουν στις επαγγελματικές φιλοδοξίες των εφήβων. Βρέθηκε θετική σχέση ανάμεσα στη γονεϊκή υποστήριξη για μάθηση και στην επιτυχία των εφήβων σχετικά με τις επαγγελματικές τους φιλοδοξίες. Για τα κορίτσια, η κοινωνική καταγωγή είχε μεγαλύτερη επιρροή στις φιλοδοξίες τους απ' ό,τι οι νοητικές τους ικανότητες. Όμως οι φιλοδοξίες των αγοριών φαίνεται ότι δεν επηρεάζονται από την καταγωγή τους αλλά από τις νοητικές τους ικανότητες.

Σε έρευνα των Φλουρή, Μαντζάνα και Σπυριδάκη (1981) βρέθηκε ότι, οι γονείς δίνουν μεγάλη σημασία στη σχολική εκπαίδευση που οδηγεί σε επαγγελματική και κοινωνική άνοδο, γιατί πιστεύουν ότι η επιτυχία στο σχολείο δημιουργεί μεγάλες επαγγελματικές προοπτικές για το μέλλον.

Γενικά, η σχολική επιτυχία είναι αναγκαία προϋπόθεση για την επαγγελματική επιτυχία. Σε έρευνα των Φλουρή, Κουλοπούλου, Σπυριδάκη (1981) διαπιστώθηκε ότι, τα κορίτσια υστερούν στη σχολική επίδοση έναντι των αγοριών, τόσο στο γυμνάσιο όσο στο λύκειο και το Πανεπιστήμιο, επειδή, όπως ερμηνεύουν οι ίδιοι οι ερευνητές, έχουν να αντιμετωπίσουν διαφορετικές κοινωνικές προσδοκίες. Η παραπάνω διαπίστωση, αλλά και η ερμηνεία αυτή, όσο και αν ίσχυε την εποχή που έγινε η έρευνα, σήμερα αποτελεί οπωσδήποτε ένα θέμα που αξίζει να ερευνηθεί διεξοδικότερα.

Στις Η.Π.Α. εξετάστηκαν οι παράγοντες που διαφοροποιούν τη σχολική επίδοση ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια λυκείου σε έρευνα της Lao (1980). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι, τα αγόρια είχαν υψηλότερα κίνητρα επιτυχίας από τα κορίτσια, είχαν όμως χαμηλότερες σχολικές επιδόσεις. Συμπεραίνεται ότι, τα κίνητρα για επιτυχία δεν αρκούν για την πρόβλεψη ακαδημαϊκών επιδόσεων. Η σχέση κινήτρων για επιτυχία και επιδόσεων είναι ισχυρότερη για τα αγόρια. Τα κορίτσια, αν και είχαν υψηλές σχολικές επιδόσεις, δεν είχαν υψηλά κίνητρα, ίσως, γιατί: α) Τα υψηλά κίνητρα στα κορίτσια κατευθύνονται σε κοινωνικές και όχι ακαδημαϊκές επιτυχίες, β) γίνεται λόγος για το «φόβο επιτυχίας» στα κορίτσια γιατί η επιτυχία αυτή θεωρείται συνήθως ότι είναι ενάντια στη θηλυκότητα και εκτιμάται αρνητικά.

Σε μια ιδιαίτερα εκτεταμένη έρευνα της Hanson (1994) στην Αμερική, σε ένα πολύ μεγάλο αριθμό εφήβων (28.000 άτομα από 1.100 σχολεία), διαπιστώθηκε ότι, πολλοί μαθητές έχουν μειωμένες προσδοκίες για το μελλοντικό τους επάγγελμα, ενώ έχουν τις απαιτούμενες δυνατότητες. Αυτό σημαίνει ότι, συχνά χάνονται «ταλέντα», αφού ορισμένα παιδιά δεν έχουν προσδοκίες και φιλοδοξίες αντίστοιχες προς τις (θετικές) προϋποθέσεις και ικανότητές τους, εξαιτίας όχι μόνο του φύλου, της εθνικότητας και της κοινωνικής τάξης. Πολλές φορές διάφορες ομάδες αντιμετωπίζουν διάκριση στην εργασία, κάτι δηλαδή, που φαίνεται να έχει επιπτώσεις και στη σχολική επιτυχία των παιδιών. Οι μαύροι, οι τσιγγάνοι και άλλες ομάδες νέων, που ανήκουν σε μειοψηφίες, καταβάλλουν μικρότερες προσπάθειες στο σχολείο, γιατί ξέρουν ότι, όταν θα βγουν στην αγορά εργασίας, θα υπάρχουν, ούτως ή άλλως, διακρίσεις σε βάρος τους.

Αλλά και από άλλη έρευνα στην Αμερική (Berndt & Miller 1990), διαπιστώθηκε ότι η επιτυχία των μαθητών είναι στενά συνδεδεμένη με την αντίστοιχη προσδοκία. Η επιτυχία

γενικά, δε φαίνεται να είναι άσχετη και με την επιτυχία στο σχολείο, δηλαδή, την καλή επίδοση. Συγκεκριμένα: Μαθητές που υποτιμούν τις ευκαιρίες που έχουν για σχολική επιτυχία, έχουν ανάγκη να ενθαρρύνονται για να αυξήσουν τις προσδοκίες τους από το σχολείο. Μαθητές με μικρό ενδιαφέρον για το σχολείο, χρειάζεται να βοηθηθούν κατάλληλα, ώστε να αντιληφθούν την αξία της σχολικής φοίτησης.

Στην Αφρική φαίνεται ότι, οι γονείς ασκούν δυνατή επιρροή στην ανάπτυξη κινήτρων για επιτυχία των παιδιών τους. Τα παιδιά που ενισχύονται από τους γονείς τους είναι περισσότερο πιθανό ν' αναπτύξουν ένα υψηλό επίπεδο κινήτρων για επιτυχία (Maqsd & Coleman 1993).

Σε μια συνοπτική θεώρηση των παραπάνω, σημειώνεται ότι, οι νοητικές ικανότητες είναι ένας άλλος παράγοντας που έχει αποφασιστική σημασία για την επιλογή επαγγέλματος. Οι υψηλές σχολικές επιδόσεις και οι αντίστοιχες ικανότητες, σύμφωνα και με τις παραπάνω αναφερόμενες έρευνες (οι οποίες και συμφωνούν σε μεγάλο βαθμό στις διαπιστώσεις τους), αποτελούν σημαντικό θετικό παράγοντα και σημαντική προϋπόθεση για επαγγελματική επιτυχία. Αυτό σημαίνει ότι τα άτομα που θα δεχθούν εκπαίδευση υψηλής στάθμης θα μπορέσουν βασικά να επιλέξουν και να καταλάβουν και αντίστοιχα, δηλαδή, υψηλού κοινωνικοοικονομικού επιπέδου, επαγγέλματα.

### **2.4.3. Κλίσεις και ιδιαίτερες ή ειδικές ικανότητες**

Οι κλίσεις βρίσκονται συνήθως σε συνάρτηση με τις ιδιαίτερες ικανότητες και αλληλοενισχύονται με αποτέλεσμα να παίζουν καθοριστικό ρόλο στην επιλογή επαγγέλματος του ατόμου. Η κλίση που έχει ένα άτομο προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση και οι ειδικές ικανότητες που διαθέτει για μια συγκεκριμένη ασχολία, είναι σε μεγάλο βαθμό στοιχεία ουσιαστικά και ικανά να οδηγήσουν όχι μόνο σε επιτυχημένη επαγγελματική επιλογή και σταδιοδρομία αλλά και σε καλύτερη ψυχική ισορροπία, αφού το άτομο είναι σε θέση να αξιοποιεί δημιουργικά τα ιδιαίτερα «χαρίσματά του».

Οι ικανότητες χωρίζονται, ως γνωστόν, σε έμφυτες και επίκτητες. Είναι χαρακτηριστικές οι αναφορές του Ιντζεσίλογλου (1992) στο διαχωρισμό αυτό. «Οι έμφυτες ικανότητες εμφανίζονται σαν πρώιμες και αυθόρμητες κλίσεις του ατόμου και χαρακτηρίζονται από μια μονιμότητα. Η κλίση είναι ένα σύνολο στενά αλληλεξαρτημένων εσωτερικών τάσεων και παρορμήσεων που προσανατολίζουν το άτομο προς ορισμένες μορφές δραστηριοτήτων, και όχι προς άλλες. Οι επίκτητες ικανότητες είναι εκείνες που αποκτούνται από το άτομο μετά τη γέννησή του μέσ' από εμπειρίες και μάθηση στα πλαίσια του κοινωνικού και πολιτιστικού του περιβάλλοντος» (285).

Θεωρείται αναγκαία η συνειδητοποίηση των ικανοτήτων ενός ατόμου, γιατί αυτή θα συμβάλλει και στη συνειδητοποίηση των αδυναμιών του. Αυτή μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την προσπάθειά του να τις υπερκαλύψει ή να τις εξουδετερώσει (πβ. Ιντζεσίλογλου 1992). Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να αποτελέσει μια νέα βάση για την επιλογή επαγγέλματος.

Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Super (1957), αναφερόμενος στο χώρο του επαγγελματικού προσανατολισμού, ο όρος «ειδικές ικανότητες» χρησιμοποιείται για να δηλώσει τα χαρακτηριστικά εκείνα, που οδηγούν στην επαγγελματική επιτυχία.

Περιγράφοντας μάλιστα τα χαρακτηριστικά αυτά, αναφέρει τις ακόλουθες ειδικές ικανότητες:

- I. Αντιληπτική ταχύτητα και ακρίβεια
- II. Χειρωνακτικές ικανότητες
- III. Οπτικο - κινητικές ικανότητες
- IV. Μηχανική κατανόηση
- V. Αισθητική κρίση
- VI. Μουσική ικανότητα

Ο Super προχωρεί σε αναλυτική και συγκριτική θεώρηση των ικανοτήτων αυτών, επισημαίνοντας μεταξύ άλλων και τα εξής: Μια επιλογή επαγγέλματος στηριζόμενη στις ιδιαίτερες ικανότητες ενός ατόμου, ανοίγει το δρόμο προς μια επιτυχημένη επαγγελματική σταδιοδρομία, εφόσον βέβαια συντρέχουν και άλλοι εξίσου σημαντικοί παράγοντες. Για την επιτυχία σε ένα επάγγελμα χρειάζεται τουλάχιστο μια «ειδική ικανότητα» και για ορισμένες περιπτώσεις ο συνδυασμός περισσότερων. Έτσι, κάποιος που θέλει π.χ. να εργάζεται με επιτυχία σε μια υπαλληλική θέση, θα πρέπει να έχει αναπτυγμένη, όχι μόνο την αντιληπτική ταχύτητα αλλά και την ακρίβεια. Οι «ειδικές ικανότητες» φαίνεται να παίζουν καθοριστικό ρόλο στην επιλογή του εργασιακού περιβάλλοντος. Συνήθως επιλέγουμε επαγγέλματα, επειδή διαθέτουμε τις ικανότητες εκείνες που απαιτούνται, ώστε να υπάρχει δυνατότητα και δημιουργικής έκφρασης. Έτσι, όποιος έχει αναπτυγμένη την ικανότητα αντίληψης του χώρου και σχέσεων σ' αυτόν, είναι πιθανόν να ακολουθήσει μια επιστημονική και τεχνική εργασία, ενώ αυτός που δεν έχει αντιληπτική ταχύτητα και ακρίβεια, δε θα επιλέξει ένα επάγγελμα που απαιτεί αυτές τις ικανότητες. Στην περίπτωση που κάποιος δεν επιλέγει επάγγελμα σύμφωνο με τις «ειδικές ικανότητές του», θα χρειαστεί περισσότερη προσπάθεια και χρόνο από κάποιον που είναι «γεννημένος» για αυτή την εργασία.

Χρειάζεται, βέβαια, εδώ να σημειωθεί ότι, ο Super είναι δέσμιος ορισμένων παλαιών αντιλήψεων της Ψυχολογίας για τις νοητικές ικανότητες, αφού αυτές είναι, τουλάχιστο σε συνάρτηση με τα ενδιαφέροντα του ατόμου, επίκτητο στοιχείο.

Από την εμπειρική πλευρά, και σε αναφορά προς τους Έλληνες μαθητές, ο Δημητρόπουλος (1986) αναφέρει ότι, οι Ελληνίδες μαθήτριες, όταν αποφασίζουν για το επάγγελμά τους, λαμβάνουν υπόψη τις ατομικές κλίσεις και τις ικανότητές τους, ενώ οι μαθητές ενδιαφέρονται ή έχουν ως κριτήριο και κίνητρο το κύρος της σχολής που θα σπουδάσουν καθώς και το κοινωνικό γόητρο του επαγγέλματος που θα επιλέξουν, όπως αναφέρθηκε στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

Είναι φανερό ότι, η διαπίστωση αυτή αποκαλύπτει κάποια προβληματική εξάρτηση και συγχρόνως ρευστότητα των σχετικών κριτηρίων και κινήτρων των σύγχρονων νέων στην επιλογή επαγγέλματος. Με άλλα λόγια, οι κλίσεις και οι ιδιαίτερες ικανότητες παίζουν ρόλο στην επαγγελματική επιλογή αλλά σε συνδυασμό με τα εκάστοτε δεδομένα της κοινωνικής πραγματικότητας. Αυτό άλλωστε είναι και αναμενόμενο, προκειμένου μια επαγγελματική επιλογή να οδηγήσει σε γενικότερη επιτυχία και όχι μόνο στην προώθηση της κλίσης και στην ικανοποίηση του αντίστοιχου ενδιαφέροντος.



#### 2.4.4. Ενδιαφέροντα

Μεταξύ νοητικών ικανοτήτων ή δεξιοτήτων και ενδιαφερόντων υπάρχει άμεση σχέση. «Οι νοητικές ικανότητες ενισχύουν τα ενδιαφέροντα και αυτά τις ικανότητες» σημειώνει χαρακτηριστικά ο Ν. Γ. Παπαδόπουλος (2001α,102). Τα ενδιαφέροντα έχουν αποτελέσει αντικείμενο πολλών ερευνών. Από τους ποικίλους ορισμούς, που έχουν δοθεί κατά καιρούς, διαπιστώνεται ότι, τα ενδιαφέροντα θεωρούνται βασικό στοιχείο όχι μόνο του ελεύθερου χρόνου, αλλά και των κινήτρων και γενικά της συμπεριφοράς (Strong 1943). Πρόκειται για μια πτυχή της προσωπικότητας μαζί με τις ικανότητες και τις δεξιότητες και κυρίως τις κλίσεις αλλά και τις γνώσεις και εμπειρίες του ατόμου. «Τα ενδιαφέροντα ορίζονται ως συνειδητές και συναισθηματικά φορτισμένες κινήσεις του ατόμου προς τα αντικείμενα εκείνα, τα οποία ικανοποιούν τις ανάγκες του. Δημιουργούνται ως αποτέλεσμα της εμπειρίας με τα αντικείμενα και διαρκούν όσο χρόνο αποδεικνύονται αποτελεσματικά για τους σκοπούς και επιδιώξεις του ανθρώπου. Γι' αυτό η ηλικία, το φύλο και το παρελθόν έχουν μεγάλη σχέση με τα ενδιαφέροντα» (Τριλιανός 1988, 72).

Οι Super και Bohm (1971) ορίζουν τα ενδιαφέροντα ως δραστηριότητες μέσω των οποίων οι άνθρωποι επιδιώκουν τους αντικειμενικούς τους στόχους. Σ' αυτούς τονίζεται η πρακτική - λειτουργική διάσταση των ενδιαφερόντων.

Άλλοι συγγραφείς με τον όρο «ενδιαφέροντα», αναφέρονται στη σημαντική εκείνη ορμή της ψυχής που ωθεί το άτομο και εστιάζει την προσοχή του σ' ένα συγκεκριμένο αντικείμενο ή, στην περίπτωση του θέματός μας, σε μια συγκεκριμένη επαγγελματική κατεύθυνση. Έτσι μπορούν να συσχετιστούν με μια εσωτερική παρόρμηση, μια εσωτερική κινητήρια δύναμη που οδηγεί το νέο άτομο προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση, προς την οποία και ενισχύονται δυναμικά όλες οι ψυχικές λειτουργίες και πτυχές και κυρίως η μνήμη, η αντίληψη, η προσοχή, η φαντασία, η δημιουργικότητα κ.λπ. (βλ. ενδεικτικά Crites 1963).

Σε συνάρτηση με τον επαγγελματικό προσανατολισμό η Σιδηροπούλου - Δημακάκου αναφέρει τρεις τύπους ενδιαφερόντων. Παρά το ότι η διάκριση αυτή δε φαίνεται να ανταποκρίνεται σε ουσιαστικά στοιχεία, όπως τουλάχιστο την παρουσιάζει, θεωρούμε σκόπιμο να την παραθέσουμε.

- «τα δηλωμένα διαφέροντα: πρόκειται για εκείνα τα διαφέροντα που δηλώνουν οι μαθητές και γενικότερα οι άνθρωποι ότι έχουν, όταν τους ρωτάμε τι τους αρέσει.
- τα εξωτερικευμένα διαφέροντα: είναι εκείνα που είναι μέρος του τρόπου ζωής του ατόμου. Για την ικανοποίηση αυτών οι άνθρωποι αφιερώνουν τον ελεύθερο χρόνο τους.
- τα καταγραμμένα διαφέροντα: είναι εκείνα που αποκαλύπτονται όταν το άτομο συμπληρώσει ένα ερωτηματολόγιο ενδιαφερόντων» (1997, 10). Τονίζονται ακόμη τα εξής: Η συσχέτιση μεταξύ «δηλωμένων» και «καταγραμμένων» ενδιαφερόντων είναι μέτρια και οι μεταξύ τους αντιφάσεις δεν είναι σπάνιες. Συχνά η έλλειψη συμφωνίας μεταξύ δηλωμένων επαγγελματικών στόχων και καταγραμμένων προτιμήσεων, αντανακλά επαγγελματική ανωριμότητα. Η αντίφαση μεταξύ «δηλωμένων» και «εξωτερικευμένων» ενδιαφερόντων μπορεί να χαρακτηρίζει ανθρώπους που έχουν περιορισμένη αυτογνωσία, έλλειψη ικανοποίησης στον τρόπο ζωής τους και προσωπικές δυσκολίες. Γενικά, τα «δηλωμένα» ενδιαφέροντα φανερώνουν αυτογνωσία και ανεξαρτησία σκέψης. Τα «εξωτερικευμένα» φανερώνουν πολύ μεγαλύτερη αυτογνωσία και αποτελούν ένα αξιόπιστο δείκτη για τις επαγγελματικές επιλογές του ατόμου (Σιδηροπούλου – Δημακάκου 1997).

Τα επαγγελματικά ενδιαφέροντα αρχίζουν να εμφανίζονται κατά την παιδική ηλικία, όπως σημειώθηκε και στην αρχή (βλ. κεφ. 1.4.4.). Είναι όμως ασταθή, μέχρι πολύ ασταθή, κάτω από την ηλικία των 17 ή 18 ετών (Barak, Feldman, Noy 1991).

Σύμφωνα με τον Κ. Μάνο τα ενδιαφέροντα δεν αρχίζουν σε όλους κατά τον ίδιο χρόνο, ούτε είναι πάντα εκείνα που καθορίζουν την επιλογή του επαγγέλματος. Το ενδιαφέρον χρειάζεται να παρακολουθείται από τις αναγκαίες ικανότητες για το επάγγελμα. Η επιτυχία στο επάγγελμα θα είναι μεγαλύτερη, όταν συνυπάρχουν «ενδιαφέροντα, κίνητρα εσωτερικά και ικανότητες για το επάγγελμα» (σελ. 257). Η διαμόρφωσή τους καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό, με την πρόοδο του χρόνου από την οικογένεια και το κοινωνικό περιβάλλον, από τα ενδιαφέροντα της ομάδας ή των ομάδων στις οποίες είναι ενταγμένο το άτομο και από τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες και τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου του ατόμου (Μάνος 2000).

Από την ηλικία των 15 ετών τα ενδιαφέροντα αρχίζουν να σταθεροποιούνται περισσότερο και είναι δυνατόν να αποτελέσουν σημαντικό παράγοντα στην επιλογή επαγγέλματος. Είναι γνωστό ότι με την πρόοδο της ηλικίας τα ενδιαφέροντα διαφοροποιούνται. Παρά τη διαφοροποίηση που διαπιστώνεται γενικά στα ενδιαφέροντα ενός ατόμου σε συνάρτηση με την ηλικία, διατυπώνεται από ορισμένους η άποψη ότι, η διαφοροποίηση αυτή δεν είναι ριζική (βλ. ενδεικτικά Strong 1943).

Συγκεκριμένα ο Strong (1943) συγκέντρωσε στοιχεία για τις επαγγελματικές προτιμήσεις πολλών ατόμων σε αναφορά με τον τύπο της προσωπικότητας και του χαρακτήρα τους. Διαπίστωσε ότι, άτομα που ασκούν ίδια επαγγέλματα, έχουν σημαντικές ομοιότητες στα ενδιαφέροντά τους που τα διαχωρίζουν από άλλα άτομα σε διαφορετικά επαγγέλματα. Η Gottfredson (1981), σύμφωνα με τους Costa, McCrae & Holland (1984) διαπίστωσε ότι, όταν οι ενήλικες αλλάζουν εργασία, η πλειοψηφία αυτών μεταβαίνει από τη μια εργασία στην άλλη, πάντα όμως μέσα στα πλαίσια της κατηγορίας ή του τύπου του Holland, όπου αρχικά είχε βρεθεί ότι ανήκει.

Τα ενδιαφέροντα δεν περιορίζονται μόνο στο χώρο της επαγγελματικής απασχόλησης αλλά αφορούν το σύνολο της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε όλους τους χώρους στους οποίους αυτή εκδηλώνεται. Μέχρι σήμερα, ωστόσο, η έρευνα φαίνεται ότι εστιάζεται κυρίως στο χώρο της απασχόλησης και επιλογής επαγγέλματος (Λυκισάκου 1997).

Με βάση τα παραπάνω, τα ενδιαφέροντα αποτελούν ιδιαίτερα χαρακτηριστική μορφή κινήτρων στην επιλογή επαγγέλματος, αφού ό,τι ενδιαφέρει, ελκύει ή και ωθεί σε αντίστοιχη συμπεριφορά. Έτσι, οδηγείται κανείς στο στόχο που καθορίζεται από το ενδιαφέρον του και τον προσεγγίζει εφαρμόζοντας λιγότερο ή περισσότερο συνειδητά τις αναγκαίες διαδικασίες. Είναι φανερό ότι αυτές σχετίζονται με ό,τι συνιστά την προετοιμασία του για τον επαγγελματικό στόχο που θέτει, λαμβάνοντας υπόψη το αντίστοιχο ή τα αντίστοιχα ενδιαφέροντά του.

#### **2.4.5. Αυτοαντίληψη - Αυτοεκτίμηση ως παράγοντες επιλογής επαγγέλματος**

Τόσο ο όρος αυτοεκτίμηση όσο και ο όρος αυτοαντίληψη σχετίζονται με το περιεχόμενο του όρου της αυτογνωσίας. Συχνά οι δύο αυτοί όροι εναλλάσσονται, χωρίς δηλαδή ιδιαίτερη διάκριση του νοήματός τους. Όμως, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι, ο όρος αυτοαντίληψη

είναι γενικότερος και έχει περισσότερο γνωστική αναφορά, ενώ ο όρος αυτοεκτίμηση έχει περιορισμένη αναφορά στη σημασία και την αξιολόγηση του ίδιου «του ατόμου σχετικά με τον εαυτό του» (Παπαδόπουλος 1994, 99). Η αυτοαντίληψη ως «λίγο ή πολύ ολοκληρωμένη εικόνα για τον εαυτό μας, αποτελεί ένα είδος μέτρου ή κατευθυντήριας γραμμής της συμπεριφοράς σε καταστάσεις που συμμετέχει βιωματικά το Εγώ» (Παπαδόπουλος Ν. Γ. 1994, 98).

Ο Burns (1982) δε φαίνεται να συμφωνεί με την παραπάνω διάκριση αφού, ως αυτοαντίληψη θεωρεί το σύνολο πεποιθήσεων και στάσεων που διαμορφώνει το άτομο για τον εαυτό του οι οποίες εμπεριέχουν διάφορες αυτοαξιολογήσεις και τάσεις συμπεριφοράς.

Η Ε. Συγκολίτου επισκοπώντας τα πορίσματα διάφορων σχετικών ερευνητών συμπεραίνει ότι, «η αυτοαντίληψη αποτελεί μια πολυδιάστατη μάλλον παρά μονοδιάστατη δομή, πράγμα που σημαίνει ότι αποτελείται από διαστάσεις ποικίλες ως προς το περιεχόμενο» (1998, 113).

Με βάση τις επισημάνσεις αυτές, είναι φανερό η ιδιαίτερη σημασία αλλά και η σύνδεση και σχέση της αυτοαντίληψης με την επιλογή επαγγέλματος, όπως θα φανεί και από τα παρακάτω.

Η αυτοαντίληψη σχετίζεται με τη διαμόρφωση της «ταυτότητας του Εγώ» που αποτελεί τη βασικότερη αναπτυξιακή απαίτηση στον τομέα της προσωπικότητας κατά την εφηβεία, αφού στην ηλικία αυτή ο έφηβος καλείται κατά τον Erikson, να αποκτήσει σαφή εικόνα του ποιος είναι και τι θέλει στη ζωή, ώστε να μπορέσει να απαντήσει σε κρίσιμα ερωτήματα σχετικά με τις σπουδές, την εργασία, την οικογένεια κ.ά. Βέβαια η ταυτότητα που διαμορφώνει το άτομο κατά την εφηβεία δε μένει στατική αλλά εξελίσσεται καθώς νέες εμπειρίες και νέοι ρόλοι προστίθενται στη ζωή του. Έτσι, πριν ακόμη το άτομο φτάσει στην εφηβική ηλικία, έχει κάποιες πρώιμες μορφές αυτογνωσίας (στάσεις και εμπειρίες του παρελθόντος, σχέσεις, ταυτίσεις, ενδιαφέροντα, ρόλους) τις οποίες χρειάζεται να συνενώσει και να επεξεργαστεί με το παρόν, ώστε να μπορέσει να διαμορφώσει το μέλλον (Παρασκευόπουλος 1983, πβ. και Αχλής 1985). Η Λεονταρή (1998) στο έργο της με τίτλο «Αυτοαντίληψη» συνδέει την αναζήτηση ταυτότητας του εφήβου με την ένταξή του στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο και σημειώνει τα εξής: «Οι έφηβοι πρέπει να αρχίσουν να ξεκαθαρίζουν τα ενδιαφέροντά τους σε σχέση με την επιλογή καριέρας... πρέπει να επιλέξουν και να καθορίσουν κάποιο ρόλο και να σταθεροποιηθούν σ' αυτόν που επέλεξαν» (114).

Έχει πολλαπλά διαπιστωθεί ότι, άτομα με χαμηλή αυτοεκτίμηση έχουν την τάση να είναι δύστροπα και απαισιόδοξα, ενώ άτομα με υψηλή αυτοεκτίμηση είναι πιο δημιουργικά και περισσότερο αισιόδοξα. Άτομα που έχουν θετική αυτοεκτίμηση, έχουν καλές σχέσεις με τον εαυτό τους και με τους γύρω τους, διακρίνονται από ψυχική ισορροπία και συναισθηματική σταθερότητα, είναι περισσότερο ευτυχισμένα και μπορούν να αντιμετωπίζουν με μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση τις δυσκολίες που τους παρουσιάζονται. Άτομα με αρνητική αυτοεκτίμηση, δυσκολεύονται να βρουν σημεία επαφής με τον εαυτό τους και τους γύρω τους, στοιχείο που δυσχεραίνει τη συγκρότηση μιας υγιούς και ρεαλιστικής προσωπικότητας. Η εντύπωση που σχηματίζει το άτομο για τον εαυτό του, η διαμόρφωση, δηλαδή, της θετικής ή αρνητικής αυτοεκτίμησης, δεν είναι κάτι έμφυτο αλλά είναι αποτέλεσμα των εμπειριών και των συναισθημάτων που διαμορφώνει ο άνθρωπος

στην πορεία του και ακόμη των αλληλεπιδράσεών του με το κοινωνικό του περιβάλλον (Μπέλλας 1977, Λεονταρή, Γιαλαμάς 1996, Τσιώρα 1998).

Παράγοντες που επιδρούν καθοριστικά στη διαμόρφωση θετικής ή αρνητικής αυτοεκτίμησης είναι η οικογένεια, το σχολείο, το κοινωνικό περιβάλλον κ.λπ. Αναλυτικότερα: Η συναισθηματική στήριξη που θα πάρει το παιδί από την οικογένεια, οι ρεαλιστικές προσδοκίες των γονέων και η ανατροφή του παιδιού σε ένα κλίμα εμπιστοσύνης, συμβάλλουν στη διαμόρφωση θετικής αυτοεκτίμησης. Αντίθετα, η ανατροφή του παιδιού σε κλίμα αυταρχικότητας και απόρριψης, οδηγεί στη δημιουργία αρνητικής εικόνας για την αξία του εαυτού και, κατ' επέκταση, σε χαμηλή αυτοεκτίμηση. Το σχολείο δε συμβάλλει λιγότερο στη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης του παιδιού με τις ποικίλες εμπειρίες που παρέχει. Όχι μόνο οι συμμαθητές αλλά και ο ίδιος ο δάσκαλος με τη στάση του αποτελούν επιμέρους παράγοντες ιδιαίτερα σημαντικούς για τη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης του νέου ατόμου. Ο αυταρχικός π.χ., αλλά και ο ανεξέλεγκτος - αδιάφορος τρόπος συμπεριφοράς του δασκάλου δε βοηθάει στη διαμόρφωση επιτυχούς αυτοεκτίμησης, για να περιοριστούμε σε μια, αλλά κλασική σχετική διαπίστωση όπως αυτή του Lewin (βλ. ενδεικτικά Παπαδόπουλος Ν. Γ. 181 κ.ε.). Τέλος, ο κοινωνικός περίγυρος, το στενότερο ή ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον επηρεάζει επίσης σημαντικά τη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης. Η εκτίμηση ενός ατόμου για τον εαυτό του δεν ταυτίζεται πάντα με την πραγματική του αξία. Υπάρχουν, δηλαδή, άτομα με πολλές ικανότητες που, όμως, δεν τρέφουν ανάλογα συναισθήματα για τον εαυτό τους, αλλά υπάρχουν και άτομα με περιορισμένες δυνατότητες που αναπτύσσουν υψηλή αυτοεκτίμηση. Η διαπίστωση αυτή σχετίζεται με το θέμα της επιλογής επαγγέλματος, αφού συχνά οι έφηβοι λόγω υποτίμησης ή υπερεκτίμησης των δυνατοτήτων τους οδηγούνται σε λανθασμένες επαγγελματικές επιλογές. Καθώς η επίγνωση του εαυτού κατά την εφηβεία γίνεται ουσιαστικότερη, η αυτοεκτίμηση γίνεται βαθύτερη σε σχέση με τους μελλοντικούς στόχους και με τη λήψη αντίστοιχων αποφάσεων (Κουμή 1997, Συγκολλίτου 1997, Λεονταρή 1998).

Σύμφωνα με τη θεωρία της επαγγελματικής ανάπτυξης του Super (1957) η επιλογή ενός επαγγέλματος είναι μια προσπάθεια του ατόμου να πραγματώσει την έννοια του εαυτού του. Ο έφηβος καλείται να αποκτήσει μια όσο το δυνατόν «αποκρυσταλλωμένη» επαγγελματική επιλογή, κάτι που σχετίζεται άμεσα με την εικόνα που έχει σχηματίσει για τον εαυτό του. Η ύπαρξη υψηλής ή χαμηλής αυτοεκτίμησης επηρεάζει τη διαδικασία διαμόρφωσης «αποκρυσταλλωμένης» επαγγελματικής επιλογής.

Από σχετικές έρευνες (Resnick, Fauble, Osipow, 1970 & Chiu 1990) διαπιστώθηκε ότι, οι έφηβοι με υψηλή αυτοεκτίμηση παρουσιάζουν μεγαλύτερο βαθμό βεβαιότητας και «αποκρυστάλλωσης» (vocational crystallization) στην επιλογή του επαγγέλματος σε σχέση με τους εφήβους που έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση.

Άτομα με υψηλή αυτοεκτίμηση οδηγούνται στις επιλογές τους με υποκειμενικά - προσωπικά κριτήρια, θεωρώντας ότι έχουν τις ικανότητες που απαιτούνται για το επάγγελμα που επιλέγουν. Αντίθετα, στα άτομα με χαμηλή αυτοεκτίμηση, η επιλογή εξαρτάται από εξωτερικούς παράγοντες και για το λόγο αυτό, το επάγγελμα που επιλέγουν δεν ανταποκρίνεται στην ικανοποίηση των προσωπικών αναγκών και επιθυμιών τους. Η επιλογή τους αυτή προσαρμόζεται απλώς και μόνο σε κάποιες κοινωνικές αξίες (Korman 1967).

Η ικανότητα αυτοεκτίμησης και γενικά η ανάπτυξη της αυτοαντίληψης είναι βασική προϋπόθεση προκειμένου να μπορέσει το άτομο να ωριμάσει και να αποκτήσει ψυχική ισορροπία, στοιχεία απαραίτητα για τη λήψη σημαντικών αποφάσεων, όπως αυτή της επιλογής επαγγέλματος (Τσιώρα 1998).

Κατά τον Super (1957) η πορεία της επιλογής του επαγγέλματος ολοκληρώνεται από τη στιγμή που συμβιβάζεται η αυτοαντίληψη με την αντικειμενική πραγματικότητα. Τα βασικά στάδια για τη διαμόρφωση επαγγελματικής ανάπτυξης και αυτοαντίληψης είναι τα ακόλουθα:

- Αποκρυστάλλωση σε συγκεκριμένη επαγγελματική κατεύθυνση (14-18 ετών).
- Εστίαση στην κατεύθυνση αυτή (18-21 ετών).
- Σπουδές και είσοδος στο επάγγελμα ( 21-24 ετών).
- Σταθεροποίηση στο επάγγελμα (25-35 ετών).
- Εξέλιξη στο επάγγελμα (36 και εξής).

Το άτομο προσπαθεί να πραγματώσει την επαγγελματική του αυτοαντίληψη περνώντας μέσα από τα παραπάνω πέντε στάδια επαγγελματικής ανάπτυξης. Η επαγγελματική αυτοαντίληψη αλλάζει με την πάροδο του χρόνου και γίνεται σταθερότερη σε ωριμότερα στάδια ηλικίας.

Από τις παραπάνω θέσεις και επισημάνσεις, συμπεραίνει κανείς, ότι, η επιλογή επαγγέλματος αποτελεί επιμέρους διαδικασία της ωριμότητας του ατόμου. Το άτομο έχει όχι μόνο ολοκληρωμένη, κατά το δυνατό, αντίληψη και γνώση του εαυτού του αλλά συγχρόνως και αρκετά αναπτυγμένη την ικανότητα συσχέτισης του εαυτού του, ως πυρήνα του εγώ, με προσωπικές τάσεις, εμπειρίες και αξίες και με δεδομένα του περιβάλλοντος. Μέσα σε αυτά, η αυτοαντίληψή του, και πιο συγκεκριμένα η ικανότητα εκτίμησης του εαυτού, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως διαδικασία προσαρμογής και γέφυρας του εγώ με τον κοινωνικό και συγκεκριμένα τον επαγγελματικό κόσμο.

#### **2.4.6. Η σωματική κατάσταση – σωματικά χαρακτηριστικά**

Εκτός από τα ψυχικά χαρακτηριστικά του ατόμου, την επιλογή επαγγέλματος μπορεί να επηρεάσουν και χαρακτηριστικά, αδυναμίες ή και ελαττώματα που σχετίζονται με τη σωματική κατάστασή του, την εμφάνιση, την αρτιμέλεια και γενικά την υγεία του. Για παράδειγμα, η υγεία του ατόμου, όταν παρουσιάζει πρόβλημα (π.χ. καρδιοπάθειες, επιληψία, σωματικές αναπηρίες κ.λπ.), δυσκολεύει την άσκηση κάποιων επαγγελμάτων. Αλλά και ορισμένες άλλες παθήσεις επηρεάζουν την επιλογή, όπως ελάττωμα στην όμιλία, στην όραση, στην ακοή, μειωμένη φυσική δύναμη και αντοχή, ανάστημα κ.ά. Ένα άτομο που δεν έχει καλή όραση, δεν μπορεί να γίνει πλοίαρχος ή οδηγός αεροσκάφους (πιλότος), ένα άτομο που δεν έχει καλή ακοή, δεν μπορεί να ασκήσει επάγγελμα με απαιτήσεις στην επικοινωνία και στη συναλλαγή με ανθρώπους κ.τ.ό. (Χουρδάκη 1951, Μπρούσαλης 1977, Κωστάκος 1981, Λιάντας 1996).

Μόλις χρειάζεται να τονιστεί ότι, οι σωματικές αυτές ιδιαιτερότητες μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις να συνδυαστούν με ψυχικά χαρακτηριστικά έτσι, ώστε, να είναι ταιριαστές και κατάλληλες για ορισμένο επάγγελμα ή για ορισμένη κατηγορία ή κατεύθυνση επαγγελμάτων.

Οι βασικοί σωματικοί παράγοντες που παίζουν σοβαρό ρόλο στα περισσότερα επαγγέλματα και κατά συνέπεια και στην αντίστοιχη επιλογή είναι οι ακόλουθοι:

1. Σωματική αντοχή, όπως δύναμη του ατόμου να σηκώσει, να μεταφέρει κ.λπ.

2. Επιδεξιότητα στη χρήση των χεριών.
3. Συντονισμός και καλή ισορροπία.
4. Καλή λειτουργία των αισθήσεων.
5. Καλές συνήθειες ομιλίας, ευχάριστη φωνή.
6. Περιποιημένη εμφάνιση (Σόφτη - Μπεςμπέα 1983).

Η παράθεση των παραπάνω σωματικών χαρακτηριστικών του ατόμου γίνεται κυρίως χάρη μιας πληρότητας της αναφοράς στους επιμέρους αυτούς παράγοντες. Δεν πρόκειται, δηλαδή, στην παρούσα έρευνά μας και με βάση τη θεματική του ερωτηματολογίου μας να ασχοληθούμε ειδικότερα με τα επιμέρους αυτά θέματα. Αυτά θα μπορούσαν να αποτελέσουν μια ιδιαίτερη και εξειδικευμένη ερευνητική κατεύθυνση σε συνάρτηση, ίσως, με άτομα ειδικών ή και προβληματικών καταστάσεων.

### **2.4.7. Η ηλικία ως παράγοντας επιλογής επαγγέλματος**

Ο παράγοντας της ηλικίας παίζει, επίσης, καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της επαγγελματικής προτίμησης του εφήβου. Άλλωστε η επιλογή επαγγέλματος δεν είναι μια στατική επιλογή που συντελείται ξαφνικά στην εφηβική ηλικία, αλλά μια εξελικτική διαδικασία που ξεκινά από την πρώτη παιδική ηλικία, όπως τονίστηκε και σε άλλα σημεία αυτής της μελέτης. Ο K. Gergen αναφερόμενος στην ηλικία των δώδεκα (12) χρόνων σημειώνει τα εξής αξιοπρόσεκτα για το θέμα μας: «Είναι μια δύσκολη ηλικία για κάθε παιδί. Είναι φυσιολογικό τα παιδιά σ' αυτή την ηλικία να ψάχνουν τριγύρω τους για να ανακαλύψουν ποιο είναι και πώς είναι το περιβάλλον τους. Δοκιμάζουν τον εαυτό τους και τους άλλους» (1997, 166). Σε αυτή την ανίχνευση του περιβάλλοντος εμπίπτει και η επιλογή επαγγέλματος του νέου ατόμου η οποία στη ρεαλιστική της διάσταση δεν μπορεί παρά να συσχετιστεί με το περιβάλλον. Η επαγγελματική ανάπτυξη, όπως ονομάζεται, ολοκληρώνεται με τη σταθεροποίηση των επαγγελματικών ενδιαφερόντων και με την τελική επιλογή επαγγέλματος, θέματα που βρίσκονται σε συνάρτηση με την ηλικία και την ωριμότητα του ατόμου (Παπαδόπουλος Ν. Γ. 2001α, 1994).

Τα επαγγελματικά ενδιαφέροντα του ατόμου, όπως αναφέρθηκε και στο αντίστοιχο κεφάλαιο, αλλάζουν με την ηλικία. Ένας έφηβος μπορεί να επιλέξει και να απορρίψει 6-8 διαφορετικά επαγγέλματα κατά τη φοίτησή του στο σχολείο. Με την πρόοδο της ηλικίας, όμως, οι διακυμάνσεις των επαγγελματικών ενδιαφερόντων μειώνονται. Χρειάζεται εδώ να τονιστεί ότι, μέχρι την ηλικία των έντεκα (11) ετών οι επαγγελματικές προτιμήσεις του παιδιού στερούνται ρεαλισμού. Το παιδί δείχνει ότι προτιμά επαγγέλματα που το ευχαριστούν και του φαίνονται γοητευτικά και περιπετειώδη, χωρίς να λαμβάνει υπόψη την κοινωνική αξία τους και τις απαιτήσεις σε εκπαίδευση, αλλά ούτε τους κινδύνους. Μετά την ηλικία των έντεκα (11) ετών οι επαγγελματικές προτιμήσεις του παιδιού σχετίζονται με τα ενδιαφέροντά του. Από το ίδιο το παιδί αρχίζει κάποιος έλεγχος κατά πόσο οι ικανότητες και οι δυνατότητές του συμβιβάζονται με τα ενδιαφέροντά του. Ο έφηβος εξετάζει περισσότερο από το παιδί τα επαγγέλματα σε σχέση με τον εαυτό του, ενδιαφέρεται να πληροφορηθεί, άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα, για τις απαιτήσεις των διαφόρων επαγγελμάτων. Γενικά οι έφηβοι απομακρύνονται από το στάδιο της φαντασίας (όπως το περιέγραψε ο Ginzberg) και αρχίζουν να αποκτούν μια πιο ρεαλιστική εικόνα για τα επαγγέλματα και τον κόσμο της εργασίας. Σχηματίζουν, δηλαδή, μια περισσότερο

ολοκληρωμένη και σαφή άποψη για το περιεχόμενο της εργασίας και τις απαιτούμενες σπουδές (Σόφτη - Μπεσμπέα 1983).

«Στην ηλικία των 12-13 χρόνων το άτομο, σημειώνει ο Ν. Γ. Παπαδόπουλος (2001α,101), έχει τις πρώτες κάπως ρεαλιστικές παραστάσεις και σκέψεις για το μελλοντικό επάγγελμα. Έχει όμως αποδειχθεί ότι οι παραστάσεις του αυτές τις περισσότερες φορές αλλάζουν. Το άτομο δεν είναι ακόμη τόσο ώριμο όσο χρειάζεται για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της εκλογής μιας επαγγελματικής κατεύθυνσης ή ενός επαγγέλματος. Κάπως ωριμότερη είναι η ηλικία των 14-15 χρόνων, γι' αυτό και η επέκταση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης από 6 σε 9 χρόνια κρίθηκε αναγκαία, ώστε το άτομο να προετοιμάζεται ακόμη περισσότερο και καλύτερα για τη ζωή και το επάγγελμα».

Στην ηλικία των 15-16 ετών ο έφηβος βάζει σε ιεράρχηση τις αξίες του. Σ' αυτή την ηλικία ερευνά τις ικανότητές του και τις συγκρίνει με τις απαιτήσεις του επαγγέλματος. Προχωρεί στην κατάστρωση επαγγελματικού σχεδίου. Οι εκτιμήσεις του αναφέρονται και σε βαθύτερα θέματα του επαγγέλματος και της εργασίας. Με άλλα λόγια, ο έφηβος αρχίζει να αντιλαμβάνεται ότι, η κοινωνία εκτιμά διαφορετικά τα επαγγέλματα, ότι οι αμοιβές δεν είναι μόνο οικονομικές και ότι ο άνθρωπος εκλέγοντας ένα επάγγελμα, εκλέγει ένα τρόπο ζωής (Miller 1978, Σόφτη – Μπεσμπέα 1983).

Αναφέρεται, ακόμη, ότι με την πάροδο της ηλικίας το άτομο μετακινείται από «ιδεαλιστικές» αξίες (αλτρουισμός, προσωπικοί στόχοι) σε περισσότερο «ρεαλιστικές» αξίες (επαγγελματική άνοδος, γάμος, οικογένεια, ικανότητες). Πρόκειται για επισημάνσεις από παλαιότερα γνωστές (Spranger 1956) οι οποίες όμως επιβεβαιώνονται και από σύγχρονες εμπειρικές έρευνες. Συγκεκριμένα: Το ενδιαφέρον των μαθητών για οικονομικές απολαβές και για επαγγελματική πρόοδο και χρήση ικανοτήτων αυξάνει με την πάροδο του χρόνου. Ο έφηβος παίρνει, τελικά, με το πλησίασμα του τέλους της εφηβείας, αναγκαστικά από τα πράγματα, την πρώτη επαγγελματική απόφαση, αν βέβαια κάτι τέτοιο δεν έχει συμβεί προηγουμένως (Κάντας & Χαντζή 1991).

Όχι μόνο οι ειδικοί σε θέματα επαγγελματικού προσανατολισμού (π.χ. Ginzberg, Super κ.ά.) αλλά και γενικά οι εξελικτικοί ψυχολόγοι, καταδεικνύουν την εξελικτική πορεία που ακολουθεί το άτομο στην επιλογή επαγγέλματος μέχρι να φτάσει σε κάποιο τελευταίο στάδιο που σχετίζεται με την απόφασή του (Κάντας & Χαντζή 1991).

Σύμφωνα με την Gottfredson (1981, στο Sastre & Mullet 1992) τα άτομα γενικά δημιουργούν μια περίοδο «αποδεκτών» επαγγελμάτων βασισμένα σε τέσσερα (4) γενικά κριτήρια: ένα βιολογικό κριτήριο, δηλαδή το φύλο, ένα κοινωνικό κριτήριο, το γόητρο, ένα ψυχολογικό κριτήριο, το ενδιαφέρον και ένα κριτήριο που απεικονίζει την πραγματικότητα, την ευκολία προσέγγισης της εκπαίδευσης και του επαγγέλματος.

Η κοινωνική διαφορά του ρόλου του «φύλου» φαίνεται καθαρά στην ηλικία των 7-8 ετών. Τα παιδιά (κορίτσια και αγόρια) σ' αυτό το στάδιο ανάπτυξης έχουν μάθει το αντίστοιχο για το φύλο τους πρότυπο (μοντέλο) της συμπεριφοράς από τους γονείς τους. Η επαγγελματική ανάπτυξη σε αυτή την ηλικία περιλαμβάνει επαγγέλματα ασύμβατα με το κριτήριο του ρόλου του φύλου και επαγγέλματα μη ρεαλιστικά. Αυτό σημαίνει ότι, σε αυτή την ηλικία ο επαγγελματικός προβληματισμός δεν έχει καν ακόμα εμφανιστεί. Το «κοινωνικό γόητρο» είναι το δεύτερο κριτήριο και το συναντούμε στην ηλικία των δέκα (10) ετών. Περίπου σε αυτή την ηλικία αρχίζει κατά κάποιο τρόπο να εμφανίζεται ο επαγγελματικός προβληματισμός.

Το ψυχολογικό κριτήριο «περιοχή ενδιαφέροντος», είναι το τρίτο κριτήριο και εμφανίζεται περίπου στην ηλικία των δεκατεσσάρων (14) ετών. Οι έφηβοι αρχίζουν σε αυτή την ηλικία να γνωρίζουν τα ενδιαφέροντά τους και τις επαγγελματικές φιλοδοξίες τους. Τα επαγγέλματα τα οποία επιλέγουν, φαίνεται να είναι σύμφωνα με το φύλο τους, με το κοινωνικό γόητρο και, ακόμη, με τις επαγγελματικές αξίες και τα ενδιαφέροντα που αυτοί έχουν. Το κριτήριο «ευκολία προσέγγισης» εμφανίζεται σε μια στιγμή όπου οι έφηβοι είναι κοντά στο να πάρουν μια απόφαση. Ύστερα προχωρούν στο επόμενο κριτήριο, δηλαδή στο κατά πόσο είναι εύκολο να προσεγγίσουν το επάγγελμα που επιθυμούν. Μερικά επαγγέλματα που σχετίζονταν με τα προηγούμενα κριτήρια είναι ίσως δύσκολο να συνεχίσουν να τα σκέφτονται σ' αυτό το σημείο, εξαιτίας της έλλειψης κατάλληλης ή επαρκούς εκπαίδευσης ή λόγω κορεσμού της αγοράς εργασίας. Εξάλλου, και η προσπάθεια που ίσως απαιτείται για να εισαχθεί κανείς σε αυτά τα επαγγέλματα, μπορεί να είναι δυσανάλογη με την αναμενόμενη αμοιβή. Έτσι τα επαγγέλματα αυτά «διαγράφονται».

Συνοψίζοντας, σημειώνουμε ότι, οι διάφορες ηλικίες, από τις οποίες περνάει το άτομο, δεν έχουν την ίδια σημασία και βαρύτητα για την επαγγελματική επιλογή. Από την άλλη πλευρά, είναι φανερό ότι, η επαγγελματική επιλογή ακολουθεί μια πορεία με αφετηρία την πολύ μικρή ηλικία του ατόμου, όπου οι παραστάσεις και οι εμπειρίες, σε ό,τι αφορά την ποικιλία των επαγγελμάτων και τα χαρακτηριστικά τους, καταγράφονται περισσότερο ή λιγότερο συνειδητά για να τροποποιηθούν και να αυξηθούν σε κατοπινά στάδια της ηλικίας. Οι τροποποιήσεις αυτές είναι αναπόφευκτες όχι μόνο στο περιεχόμενο αλλά και στην κατεύθυνση. Η κατεύθυνση αυτή, σε συνάρτηση με το τέλος της παιδικής και την έναρξη της εφηβικής ηλικίας, παίρνει χαρακτήρα κάθε τόσο και περισσότερο ρεαλιστικό. Καταληκτικό σημείο είναι η ηλικία κατά την οποία το άτομο κάνει λιγότερο ή περισσότερο οριστική την επαγγελματική επιλογή του. Είναι φανερό ότι η ηλικία αυτή ποικίλει ατομικά.

#### **2.4.8. Το φύλο**

Η επαγγελματική ανάπτυξη του ατόμου και κατά συνέπεια οι εκπαιδευτικές και επαγγελματικές του επιλογές, συνδέονται με την όλη διαδικασία της κοινωνικοποίησής του. Πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι, οι διαφορές που παρατηρούνται στις επιλογές επαγγέλματος των αγοριών και των κοριτσιών, αντίστοιχα, συνδέονται με τη διαδικασία κοινωνικοποίησής τους μέσα στην οικογένεια και τις αντιλήψεις τους για τους «κοινά αποδεκτούς» ρόλους των δύο φύλων.

Παρά τις τεράστιες κοινωνικές αλλαγές και τις αλλαγές νοοτροπίας και κριτηρίων (ισότητα των δύο φύλων κ.λπ.), το φύλο αποτελεί ένα λιγότερο ή περισσότερο αποφασιστικό παράγοντα στην επιλογή επαγγέλματος. Η κοινωνική αντίληψη στην Ελλάδα, αλλά και σε άλλες χώρες, είναι διαφορετική για τους επαγγελματικούς ρόλους ανδρών και γυναικών. Με το φύλο προκαθορίζονται, ως ένα βαθμό, οι κλίσεις και οι επιθυμίες του ατόμου, ενώ ταυτόχρονα δημιουργούνται εμπόδια ή δίνονται ευκαιρίες για επαγγελματική ανάπτυξη (Δημητριάδου 1982, Κασιμάτη και συν. 1982, Titkow 1985, Λάϊου - Αντωνίου 1985, Κασιμάτη 1986, Κρίβα - Χάντζιου 1989, Arnold 1989, Meier 1991, Βενετσάνου και συν. 1993, Μαραγκουδάκης 1993, Καρανάσιου 1993).

Ανάμεσα στα δύο φύλα παρατηρούνται διαφορές ως προς τα ενδιαφέροντα, από την παιδική ακόμα ηλικία. Οι διαφορές αυτές αφορούν όχι μόνο τα παιχνίδια, τις δραστηριότητες και τον ελεύθερο χρόνο τους, αλλά και το ρόλο που καλούνται να παίξουν,



τα πρότυπα, τις παρέες, και, ακόμη, τις επαγγελματικές τους προτιμήσεις (Παρασκευόπουλος 1992, πβ. και Μπλούνα 1977).

Σε κάθε παιδί, ανάλογα με το φύλο του, προτείνονται διαφορετικά πρότυπα με τα οποία καλείται να ταυτιστεί. Έτσι το αγόρι αναμένεται να γίνει δυνατό, ανεξάρτητο, ενεργητικό κι ανταγωνιστικό, ιδιότητες που στο μέλλον θα του χρησιμέψουν για να επιτύχει επαγγελματικά, ενώ το κορίτσι, ενθαρρύνεται και αναμένεται να γίνει υποτακτικό, ευαίσθητο και στοργικό, ώστε να ανταποκριθεί, όταν μεγαλώσει, στον παραδοσιακό γυναικείο ρόλο της συζύγου και μητέρας (Λαμπροπούλου, Γεωργουλέα 1986).

Είναι φανερό ότι σχετικά με το φύλο υπάρχουν βαθιά ριζωμένες στερεότυπες αντιλήψεις. Αυτές καθορίζουν και επιβάλλουν συγκεκριμένους κοινωνικούς ρόλους για άνδρες και γυναίκες (Κορωναίου 1992, Δημητρόπουλος και συν. 1994, Σιδηροπούλου-Δημακάκου 2000). Πρόκειται για τα γνωστά στερεότυπα των δύο φύλων τα οποία δεν αφήνουν ανεπηρέαστη την επιλογή επαγγέλματος.

Αναλυτικότερα έχει κανείς να επισημάνει τα εξής: Το σύστημα αξιών της οικογένειας αναπτύσσει στο παιδί από τη μικρή του ηλικία κοινωνικά στερεότυπα που έχουν σχέση με το φύλο και το επάγγελμα. Η οικογένεια, κατά την παραδοσιακή αντίληψη, θέλει το αγόρι να επικεντρώνεται στη σταδιοδρομία του (καριέρα) και να έχει επαγγελματικές επιλογές δυναμικές και φιλόδοξες. Αντίθετα, για το κορίτσι οι επιλογές αυτές παρουσιάζονται στατικές και σταθερές, ώστε να είναι σε θέση να συνδυάσει τις υποχρεώσεις του επαγγέλματος με τα οικογενειακά καθήκοντα. Οι πιέσεις της οικογένειας στρέφουν τα αγόρια προς την ακαδημαϊκή και την επαγγελματική επιτυχία. Τα κορίτσια ενθαρρύνονται προς την απόκτηση εκπαιδευτικών και επαγγελματικών εφοδίων, ταυτόχρονα, όμως, δίνεται σ' αυτά το μήνυμα ότι, ο προορισμός του κοριτσιού είναι ο γάμος και ο ρόλος του ως «νοικοκυράς», θεωρώντας συχνά το ρόλο της εργαζόμενης γυναίκας δευτερεύοντα. Αποτέλεσμα είναι να υπάρχει σύγκρουση μεταξύ των δύο ρόλων και περιορισμός σε «γυναικεία» επαγγέλματα, όπως βεβαιώνεται πολύπλευρα (Σιδηροπούλου - Δημακάκου 1995, πβ. και Κραβαρίτου - Μανιτάκη 1983, Γκαρή και συν.1996, Τσολακίδου 1997). Τα παραπάνω αφορούν, με βάση και τους αναφερόμενους ερευνητές, την ελληνική κοινωνία. Αλλά και σε άλλες χώρες τα θέματα αυτά δεν είναι οπωσδήποτε διαφορετικά. Συγκεκριμένα, στον Καναδά διαπιστώθηκε ότι η αντίληψη για το ρόλο του φύλου επηρεάζει την επιλογή του επαγγέλματος. Τα παιδιά κοινωνικοποιούνται με τέτοιο τρόπο, ώστε ν' ακολουθούν συμπεριφορές που είναι κατάλληλες, ή μη, για το φύλο τους και οι οποίες γενικεύονται στις επαγγελματικές ενασχολήσεις τους. Κατά συνέπεια, καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν με την αντίληψη του ρόλου του φύλου τους, στενεύουν οι αντιλήψεις των κατάλληλων επαγγελματικών επιλογών, που σχετίζονται με το φύλο τους. Τα κορίτσια δίνουν προτεραιότητα στην οικογένεια παρά στα επαγγελματικά τους σχέδια. Γι' αυτό επιλέγουν κυρίως παραδοσιακά επαγγέλματα που απαιτούν λιγότερες υποχρεώσεις (Davey & Stoppard 1993).

Σε πολλές έρευνες εξετάστηκαν τα στερεότυπα του ρόλου του φύλου με αφετηρία παιδιά προσχολικής ηλικίας και κατάληξη μαθητές λυκείου. Διαπιστώθηκε ότι οι διαφορές των φύλων ξεκινούν από την παιδική ηλικία. Αναλυτικότερα:

Ο Stroehel (1994) στο Σικάγο εξέτασε τις «στάσεις» παιδιών νηπιαγωγείου που αφορούσαν τις «φιλοδοξίες» της σταδιοδρομίας τους. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ακόμα και τα παιδιά του νηπιαγωγείου επέλεξαν επαγγέλματα παραδοσιακά «γυναικεία» ή «ανδρικά», αντίστοιχα. Σε μεγάλο ποσοστό, κορίτσια και αγόρια απάντησαν ότι, το επάγγελμα του πυροσβέστη, του αστροναύτη και του αστυνομικού θα μπορούσαν να είναι μόνο για τα

αγόρια, ενώ τα κορίτσια προτιμούσαν περισσότερο παραδοσιακά επαγγέλματα, όπως δασκάλα και νοσοκόμα.

Παρόμοιες διαπιστώσεις έκαναν οι Trice και Rush (1995) και, ακόμη, οι Gordua, McGraw και Drabman (1979) σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Τα κορίτσια και τα αγόρια προτιμούσαν επαγγέλματα που παραδοσιακά θεωρούνταν κατάλληλα για το φύλο τους. Από έρευνα σε Ευρωπαϊκούς μαθητές δημοτικού για τις επαγγελματικές τους φιλοδοξίες, διαπιστώθηκε ότι, οι επιλογές επαγγελμάτων ακολουθούσαν παραδοσιακά σχήματα για κάθε φύλο. Τα αγόρια προτιμούσαν επαγγέλματα υψηλού κοινωνικού κύρους, ενώ τα κορίτσια είχαν χαμηλότερες φιλοδοξίες για το επάγγελμά τους απ' ό,τι τα αγόρια. Επίσης, τα αγόρια έτειναν περισσότερο σε φανταστικά επαγγέλματα από ό,τι τα κορίτσια. Καθώς όμως ωριμάζουν, σύμφωνα και με το μοντέλο της Gottfredson (1981), οι επιλογές τους γίνονται ρεαλιστικές και τείνουν να επιλέγουν περισσότερο κοινωνικά επαγγέλματα, όπως του γιατρού και του δικηγόρου. Αντίθετα, τα κορίτσια μένουν περισσότερο σταθερά στις αρχικές τους επιλογές (Hammond & Dingley 1989, Helwig 1998).

Η παραπάνω διαφοροποίηση της σταθερής προτίμησης των επαγγελματικών επιλογών με βάση το φύλο, φαίνεται να είναι ευρύτερη, αφού και στην Ελλάδα έχουμε παρόμοιες διαπιστώσεις. Τα κορίτσια αποφασίζουν σε μικρή ηλικία για το μελλοντικό τους επάγγελμα και παραμένουν σταθερά στην απόφασή τους. Οι λόγοι φαίνεται να είναι κοινωνικοί. Ο κοινωνικός ρόλος της μητέρας και συζύγου αναγκάζει τα κορίτσια να ωριμάσουν νωρίτερα από τα αγόρια, να επιλέγουν ένα επάγγελμα και να μένουν σταθερά σ' αυτό (Σόφτη - Μπεσμπέα 1983).

Τα επαγγελματικά στερεότυπα του φύλου ερευνήθηκαν και σε λευκούς μαθητές της γ' γυμνασίου της Νότιας Αφρικής. Οι Νοτιοαφρικανοί μαθητές σ' αυτή την τάξη, σύμφωνα με το εκπαιδευτικό τους σύστημα, επιλέγουν μια σειρά μαθημάτων που καθορίζει τη μελλοντική επαγγελματική τους απόφαση. Οι έρευνες αυτές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι, τα επαγγέλματα που έχουν υψηλό κύρος παρατηρούνται στερεοτυπικά στα αγόρια, ενώ τα επαγγέλματα που έχουν χαμηλό γόητρο, παρουσιάζονται στερεοτυπικά στα κορίτσια. Μάλιστα, τα αγόρια επιδεικνύουν περισσότερο επαγγελματικά στερεότυπα σε σχέση με το φύλο τους απ' ό,τι τα κορίτσια. Υποστηρίζεται ότι τέτοια στερεότυπα είναι επίκτητα μέσω της κοινωνικοποίησης από τους γονείς και, ακόμη, ότι οφείλονται στην έλλειψη πληροφοριών. Αργότερα ενισχύονται από τις διαφημίσεις των μέσων μαζικής ενημέρωσης και το εκπαιδευτικό σύστημα (Cook & Simbayi 1998).

Οι Watson, Foxcroft και οι συνεργάτες τους (1997) μελέτησαν τις επαγγελματικές φιλοδοξίες μαύρων μαθητών λυκείου στην Αφρική (σύμφωνα με την τυπολογία του Holland) με βάση το φύλο. Οι περισσότεροι έφηβοι παρουσίασαν φιλοδοξίες σχετικές με κοινωνικά επαγγέλματα (δασκάλου, καθηγητή, γενικά εργασία με ανθρώπους) καθώς και με ερευνητικά - επιστημονικά (έρευνα φυσικών, βιολογικών φαινομένων) και γενικότερα με επαγγέλματα υψηλού κύρους. Μάλιστα τα κοινωνικά και ερευνητικά επαγγέλματα κάλυπταν 72% των μαθητών. Για περισσότερα από τα μισά κορίτσια οι φιλοδοξίες τους αφορούσαν κοινωνικά και λιγότερο ερευνητικά επαγγέλματα. Οι φιλοδοξίες των αγοριών ήταν περισσότερο συγκεντρωμένες σε επαγγέλματα υψηλού κύρους απ' ό,τι οι φιλοδοξίες των κοριτσιών.

Παρόμοιες διαπιστώσεις, που δείχνουν τη διαφοροποίηση των φύλων στις επαγγελματικές επιλογές, έγιναν και από έρευνες που διεξήχθησαν στην Αφρική (Mwaba 1992), στην Κίνα (Siann et al. 1998), αλλά και στις Η.Π.Α. (Danzinger 1983, Rojewski & Yang 1997, Farmer et al. 1998) και γενικότερα στην Αμερική (Stockard & Mcgee 1990, Lapan et al. 1996).

Από πολλές ερευνητικές διαπιστώσεις φάνηκε ότι, τα κορίτσια επιλέγουν καθιστικά επαγγέλματα (π.χ. δακτυλογράφος, τηλεφωνήτρια, γραμματέας κ.λπ.), ενώ τα αγόρια, εργασίες που στηρίζονται στη μυϊκή τους δύναμη (Lehman & Witty 1963, Beuf 1974, Panek, Rush & Greenawalt 1977, Taber 1992, Kootz 1996).

Υπάρχουν επαγγέλματα που φιλοδοξούν να ασκήσουν αποκλειστικά τα κορίτσια. Αυτά ανήκουν συνήθως στο χώρο του «φανταχτερού» και «εκθαμβωτικού» (αεροσυνοδός, φωτομοντέλο, ηθοποιός, τραγουδίστρια) ή σχετίζονται με την ομορφιά και τη μόδα (αισθητικός, κομμώτρια, μοντελίστ). Τα τεχνικά επαγγέλματα προσελκύουν κυρίως το ενδιαφέρον των αγοριών. Επικρατεί η άποψη ότι, τα τεχνικά και χειρωνακτικά επαγγέλματα συνδυάζονται με την «αρρενωπότητα», ενώ τα κοινωνικά και μη χειρωνακτικά, με τη «θηλυκότητα». Ακόμη φαίνεται ότι τα κορίτσια προτιμούν κλάδους που έχουν σχέση με τη διδασκαλία. Αντίθετα, τα αγόρια στρέφονται στις θετικές επιστήμες των οποίων το πτυχίο δίνει συνήθως μεγαλύτερες ευκαιρίες επαγγελματικής αποκατάστασης και εξέλιξης και δε θίγεται τόσο εύκολα από τις οικονομικές και τεχνολογικές μεταβολές (Bourdieu & Passeron 1964, Κασιμάτη και συν. 1982, Λαμπροπούλου & Γεωργουλέα 1986, Χατζηγεωργίου 1991, Βασιλού - Παπαγεωργίου 1994, Σιδηροπούλου - Δημακάκου 1995, Kootz 1996, Τσολακίδου 1997).

Διαφοροποίηση με βάση το φύλο παρατηρήθηκε όχι μόνο στην επαγγελματική κατεύθυνση αλλά και στο επίπεδο των επαγγελμάτων από άποψη κοινωνικού γοήτρου. Συγκεκριμένα: Τα κορίτσια δείχνουν περισσότερο ενδιαφέρον για επαγγέλματα που παρέχουν κοινωνικές υπηρεσίες, για επαγγέλματα με λιγότερο κύρος και λιγότερα χρήματα, επαγγέλματα με λιγότερες ευκαιρίες για προαγωγή και συνήθως υπαλληλικά επαγγέλματα. Επίσης επιλέγουν επαγγέλματα που τους προσφέρουν ευχάριστες συνθήκες εργασίας, ευχάριστο περιβάλλον και επαγγέλματα που τους προσφέρουν τη δυνατότητα να βοηθούν άλλους ανθρώπους. Ενδιαφέρονται ακόμη να έχουν καλές σχέσεις με τους συναδέλφους και να αισθάνονται αποδοχή από τους άλλους. Αντίθετα, τα αγόρια προτιμούν επαγγέλματα υψηλού κοινωνικού γοήτρου (όπως του γιατρού κ.λπ.) ελπίζοντας ότι θα εξασφαλίσουν μεγαλύτερη δύναμη και οικονομική άνεση και προτιμούν επιστημονικούς και τεχνικούς κλάδους στους οποίους ασκείται εξουσία. Επίσης ενδιαφέρονται περισσότερο για πράγματα παρά για πρόσωπα και προτιμούν να διοικούν παρά να διοικούνται. Γενικά, επιλέγουν επαγγέλματα με ψυχική αντοχή, υπευθυνότητα, ψυχραιμία, αλλά και επαγγέλματα που προσφέρουν ευκαιρίες για προαγωγή, περισσότερα χρήματα και ανεξαρτησία (Olivie 1973, Μπλούνα 1977, Κραβαρίτου - Μανιτάκη 1983, Καραμάνου 1984, Κατάκη 1984, Titkow 1985, Μακρίδου - Τέττερη 1985, Χαριστού 1989, Scozzaro & Subich 1990, Etaugh & Poertner 1991, Κάντας & Χαντζή 1991, Παρασκευόπουλος 1992, Αντωνοπούλου 1999).

Το ότι τα κορίτσια, συχνότερα από ό,τι τα αγόρια, επιλέγουν επαγγέλματα που βασίζονται στην κοινωνική συνεισφορά, τονίζεται και από άλλες έρευνες (Karmas et al. 1990). Ειδικά στην Αθήνα τα αγόρια δίνουν περισσότερη έμφαση στην προσδοκία ενός καλού μισθού και στις απαιτήσεις της αγοράς και θέτουν περισσότερο βάρος σε «εξωτερικές» αξίες εργασίας (χρήματα, κοινωνικό γόητρο), ενώ τα κορίτσια, σε «εσωτερικές» (κλίση, ενδιαφέροντα). Γενικά, έχει παρατηρηθεί ότι, οι άντρες προσελκύονται περισσότερο από «εξωτερικές – λειτουργικές / πρακτικές αξίες», όπως ασφάλεια, οικονομικές απολαβές και ελεύθερος

χρόνος, ενώ οι γυναίκες από «εσωτερικές - συναισθηματικές αξίες», όπως αλτρουϊσμός και διαπροσωπικές σχέσεις (Erez et al. 1989).

Αξιοπρόσεκτες είναι ακόμη και οι παρακάτω εμπειρικές διαπιστώσεις από έρευνα στην Αμερική (με βάση την τυπολογία του Holland). Τα αγόρια έχουν εντονότερα επαγγελματικά ενδιαφέροντα για «ρεαλιστικά» θέματα που σχετίζονται με τη φύση, τη γεωργία, την περιπέτεια, το στρατό και τις μηχανικές δραστηριότητες. Αντίθετα, τα κορίτσια έχουν εντονότερα επαγγελματικά ενδιαφέροντα για «καλλιτεχνικά» θέματα (μουσική, θέατρο, τέχνη, συγγραφή), για «επιχειρησιακά» (δικηγορία, εμπόριο, πώληση και διαχείριση επιχειρήσεων) και για «συμβατικά» θέματα (πρακτική γραφείου) (Mullis & Mullis 1997). Σε συνάρτηση με όλα τα παραπάνω δεδομένα, τονίζεται ότι, η θέση της γυναίκας, η οποία στο παρελθόν ήταν υποβαθμισμένη στην κοινωνία και, κατά συνέπεια, και στον εργασιακό χώρο, βελτιώθηκε με βάση τις νέες αντιλήψεις για τα δύο φύλα. Αυτές είχαν ως αποτέλεσμα την είσοδο της γυναίκας σε όλους σχεδόν τους επαγγελματικούς τομείς. Μάλιστα, με τη βιομηχανοποίηση και την εξειδίκευση της εργασίας, ο προσανατολισμός της γυναίκας άλλαξε και ο ρόλος του φύλου ως παράγοντα επιλογής επαγγέλματος μειώνεται διαρκώς. Σήμερα, δύσκολα μπορούμε να μιλάμε για υπεροχή, ή μη, στις επαγγελματικές προτιμήσεις του ενός ή του άλλου φύλου (Σόφτη - Μπεσμπέα 1983).

Οι παλαιότερες έρευνες έδειχναν μια σαφέστερη διαφοροποίηση εξαιτίας του φύλου. Αυτή όμως η διαφοροποίηση υποχωρεί εντυπωσιακά στις πρόσφατες έρευνες. Άνδρες και γυναίκες δε διαφέρουν σημαντικά στην επαγγελματική τους συμπεριφορά και τα επαγγελματικά κίνητρα. Η διαφορά βρίσκεται στο ότι οι γυναίκες κρίνουν με λιγότερη αισιοδοξία και σιγουριά, από ό,τι οι άνδρες, τις δυνατότητές τους και έχουν μειωμένες προσδοκίες για παρέμβασή τους στις επαγγελματικές διαδικασίες και στην επαγγελματική εξέλιξη (Κρίβας & Χάντζιου 1989).

Στην ίδια άποψη φαίνεται να καταλήγουν και οι Erez, Borochon και Mannheim (1989), οι οποίοι παρατηρούν ότι, η αποδυνάμωση του παραδοσιακού τύπου της οικογένειας και η ολοένα αυξανόμενη συμμετοχή των γυναικών στην εργασία, επέφεραν αλλαγές στις επαγγελματικές αξίες των γυναικών.

Μια άλλη διαπίστωση είναι ότι, οι στερεότυπες αντιλήψεις για τους ρόλους των φύλων αλλάζουν, ιδιαίτερα όσον αφορά τις γυναίκες. Ένας μικρός π.χ. αριθμός γυναικών σταδιακά καταλαμβάνει επαγγέλματα στα οποία παραδοσιακά κυριαρχούσαν οι άνδρες (ιατρική, διοίκηση επιχειρήσεων κ.λπ.). Όμως οι στερεότυπες αντιλήψεις, που έχουν οι άνδρες για τα φύλα, αλλάζουν με βραδύτερο ρυθμό. Λιγότεροι άνδρες προτιμούν επαγγέλματα τα οποία παραδοσιακά ασκούσαν από γυναίκες, όπως είναι το επάγγελμα της νοσοκόμας, της νηπιαγωγού, της γραμματέα κ.λπ. (Φλουρής, Μασσιάλας 1988). Για τις παραπάνω αναλογίες μπορεί κανείς να υποθέσει ότι έχουν στο μεταξύ διαφοροποιηθεί περισσότερο αριθμητικά ενάντια στις παραδοσιακές συσχετίσεις.

Τέλος, οι διαφορές φύλου είναι αναμενόμενο να επεκτείνονται και στα άτομα με κάποια νοητική καθυστέρηση (Levy et al. 1994, Σιδηροπούλου - Δημακάκου 2000), και, ακόμη, στις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές φιλοδοξίες των «προικισμένων» ατόμων. Διαπιστώθηκε ότι τα αγόρια (μαθητές) που είναι «προικισμένα» και «ταλαντούχα», παρουσιάζονται να έχουν υψηλές εκπαιδευτικές και επαγγελματικές φιλοδοξίες εξαιτίας των μοναδικών τους ικανοτήτων. Αξιοπρόσεκτε είναι η διαπίστωση ότι τα «προικισμένα» κορίτσια βιώνουν αντίστοιχες εσωτερικές συγκρούσεις, όπως επιθυμία για δυο πράγματα: οικογένεια και σταδιοδρομία. Αυτό, πολλές φορές, τις αποτρέπει από το να φιλοδοξούν εκπαιδευτικές

ευκαιρίες και γενικά σταδιοδρομία με υψηλό κοινωνικό γόητρο (Allying et al. 1994, Kerr 1983).

Από τα παραπάνω είναι φανερό η πορεία του ρόλου του φύλου στην επιλογή επαγγέλματος. Η πορεία αυτή είναι φθίνουσα σε ό,τι αφορά τη σημασία του διαφοροποιημένου ρόλου. Το φύλο σήμερα φαίνεται να παίζει, σε μικρό μέχρι ελάχιστο βαθμό και σε περιορισμένες περιπτώσεις, ρόλο διαφοροποίησης στην επιλογή επαγγέλματος, όταν λάβουμε υπόψη ότι, επαγγέλματα που θεωρούνταν παλαιότερα αποκλειστικά γυναικεία (π.χ. νηπιαγωγός) ή αποκλειστικά ανδρικά (π.χ. στρατιωτικός) αποτελούν αυτόνοτες σχεδόν επαγγελματικές κατευθύνσεις και για τα δύο φύλα. Αυτό ισχύει βέβαια ακόμη περισσότερο για κοινωνίες ιδιαίτερα φιλελεύθερες και λιγότερο ή ελάχιστα παραδοσιακές (πβ. τη δυνατότητα παστόρων γυναικών σε προτεσταντικές κοινωνίες και την αποκλειστικότητα ιερέων ανδρών σε ορθόδοξες θρησκευτικές κοινωνίες). Θα πρέπει, όμως, να σημειωθεί ότι, είναι ασφαλώς εντονότερη η μείωση της σημασίας του φύλου στις αντιλήψεις γενικότερα για τις διαφορές των δύο φύλων από ό,τι είναι στις επαγγελματικές προτιμήσεις των δύο φύλων. Σε αυτές φαίνεται να παίζουν ρόλο και άλλοι παράγοντες και κυρίως οι μέχρις ενός σημείου καθιερωμένες και ακόμη στερεότυπες κοινωνικές δομές και συνήθειες (πβ. την περίπτωση π.χ. του μέσου Έλληνα άνδρα - συζύγου που δε θεωρεί αυτόνοτη τη συμμετοχή του στην προετοιμασία του οικογενειακού φαγητού, στη φροντίδα των παιδιών κ.λπ.).